

Gerard Kramer

Het ontstaan van de geestelijkheid

in de vroege christenheid

Inleiding

In dit artikel willen we ingaan op de vraag hoe en wanneer de geestelijkheid ontstond in de vroege christenheid, en op welke Schriftuurlijke grond. Daaraan voorafgaand zullen we een overzicht geven van de gegevens van het Nieuwe Testament, zodat we weten hoe de Heer Jezus Christus de gemeente wereldwijd en de plaatselijke gemeenten wilde leiden en besturen. Vinden we in het Nieuwe Testament iets als een geestelijkheid of een stand van geestelijken die over de leken heerst? Hebben de apostelen hun opvolging geregeld, of hebben zij heel andere instructies gegeven met het oog op de toekomst?

De gemeente in het Nieuwe Testament

Het is belangrijk te zien dat de eerste keer dat de gemeente in de Schrift wordt vermeld, zij door de Heer *Mijn* gemeente wordt genoemd (Mt16:18). En later vereenzelvigd de Heer Zich volledig met haar, wanneer Hij Zich aan Paulus voorstelt als 'Jezus, die jij vervolgt' (Hd9:5), hoewel Paulus zich tot taak stelde de christenen te vervolgen, niet de Christus. Anderzijds is het waar dat we nooit de uitdrukking

'de gemeente van Christus' aantreffen¹. Het meest gebruikt is de aanduiding 'de gemeente van God' (Hd20:28; 1Ko1:2; 10:32; 11:22; 15:9; 1Tm3:5,15; tweemaal in het meervoud: 1Ko11:16; 2Th1:4). In ieder geval moeten we concluderen dat de gemeente niet wordt voorgesteld als een volledig onafhankelijk, zelfstandig gezelschap. Goddelijke personen claimen dit gezelschap als hun eigendom en dat heeft heel praktische consequenties!

De verhouding tussen Christus of God enerzijds en de gemeente anderzijds wordt geïllustreerd door drie bekende beelden in de brieven van Paulus:

- a. de gemeente gezien als de *bruid van Christus* (Ef5; 2Ko11:2);
- b. de gemeente gezien als het *lichaam van Christus* (Rm12; 1Ko6,10 en 12; Ef1,2,4 en 5; Ko1);
- c. de gemeente gezien als het *huis van God* (1Ko3; 2Ko6; Ef2; 1Tm3; 2Tm2).

Voor ons onderwerp zijn met name de beelden b en c belangrijk, omdat die ons inzicht geven in de goddelijke leiding en autoriteit, zoals die van bovenaf gelden voor de gemeente die nog op aarde is. We zullen ons daarom bezighouden met de *gaven*, gegeven met het oog op de groei en het welzijn van het lichaam van Christus, en met de *ambten*, ingesteld met het oog op de orde in het huis van God. Het is nodig nauwkeurig onderscheid te maken tussen gaven en ambten.

Het woord *gaven* kan personen of kenmerken van personen aanduiden. In Ef4:10-11 vinden we apostelen, profeten, evangelisten, herders en leraars, gegeven door de verheerlijkte Heer, 'tot de opbouw van het lichaam van Christus'. Het lichaam is wereldwijd, en dus ook de gaven. In 1Ko12:28-31 hebben we als *personen* apostelen, profeten, leraars, allen gegeven, 'gesteld' door God, en als *kenmerken* krachten, genadegaven van genezingen, hulpbetoningen, besturingen, allerlei talen (vgl. Rm12:6-8). Paulus bijvoorbeeld was 'leraar van de volken' (2Tm1:11), en kon zeggen: 'zoals ik overal in elke gemeente leer' (1Ko4:17).

Als het over de *ambten* gaat, treffen we personen aan die aangesteld zijn als oudsten (Gr. *presbuteroi*) of opzieners (Gr. *episkopoi*); het is van belang te zien dat dit aanduidingen zijn voor personen die één en hetzelfde ambt bekleden. In Hd20:17 roept Paulus de *oudsten* van de gemeente te Efeze bij zich; als zij op het strand van Miléte zijn aangekomen, spreekt hij hen in vers 28 aan als *opzieners* (zie ook Tt1:5,7), en spoort hen aan op zichzelf en op de hele kudde te passen, waarin,

¹ Al spreekt Paulus in Rm16:16 in het meervoud van 'al de gemeenten van Christus'.

zegt hij, 'de Heilige Geest u als *opzieners* heeft gesteld, om de gemeente van God te hoeden, die Hij Zich heeft verworven door het bloed van Zijn eigen [Zoon]'.

Dit is een bijzonder leerzame passage. We kunnen nu de conclusie trekken dat God de door Christus gegeven gaven 'stelt' in het lichaam van Christus, en dat de Heilige Geest mensen als bekleders van bepaalde ambten 'stelt' in de gemeente van God. De oudsten of opzieners waren *in*, niet *boven* de gemeente; zij hadden de speciale verantwoordelijkheid om niet hun eigen, maar Gods gemeente te hoeden. Dit heeft niets te maken met *aanstelling*; het woord 'stellen' (Gr. *tithesthai*, soms *tithenai*) wijst meer op het belasten van iemand met een bepaalde taak of activiteit dan op het officieel aanstellen van iemand in een ambt (vgl. de discipelen in Jh15:16; Paulus in 1Tm1:12; 2Tm1:11; Christus in Hb1:2). Dat de oudsten te Efeze anderzijds ook daadwerkelijk zijn aangesteld door Timotheüs als Paulus' gemachtigde, kunnen we afleiden uit 1Tm1:3; 3:2; 5:17.

We vinden dus gemeenten waarin oudsten zijn aangesteld door de apostelen of hun gemachtigden, maar nooit door de gemeenten zelf. In Hd14:23 lezen we dat Paulus en Barnabas (die een apostel wordt genoemd in Hd14:4,14) oudsten kozen voor de gelovigen in elke gemeente, d.i. in Derbe, Lystra, Iconium en Antiochië. Ook Titus moest, in opdracht van Paulus, oudsten aanstellen in elke stad op Kreta (Tt1:5).

Onze conclusie moet zijn dat de activiteit van oudsten in de Schrift beperkt wordt tot de *plaatselijke gemeenten*, en dat, als zij al officieel aangesteld werden, hun aanstelling het gezag veronderstelt van de apostelen of hun gemachtigden. We lezen nergens van enige activiteit van de gemeenten in dit opzicht – een illustratie van het goddelijke beginsel dat gezag van *boven* komt.

Er schijnt één uitzondering te hebben bestaan op de regel dat de gemeenten geen invloed hadden op dit soort aanstellingen, en dat zijn de diakenen. In Hd6 koos de plaatselijke gemeente zeven mannen, maar zij, de gelovigen, plaatsten deze mannen voor de apostelen, die hen vervolgens over deze zaak stelden en hun de handen oplegden (vs. 3-7). Aangaande de rol van de gemeente hier kunnen we slechts spreken van invloed, niet van aanstelling. In 2Ko8:19 lezen we over een broeder, gekozen door de gemeenten (meervoud!) als de reisgenoot van Paulus, om geld te brengen naar de heiligen te Jeruzalem; dit had echter niets te maken met een officiële aanstelling. De gemeenten hadden het geld gegeven, en daarom mochten zij iemand uitkiezen die zij vertrouwden, om hun gaven naar Jeruzalem te brengen.

Een apostolische successie?

In het Nieuwe Testament zien we dus het beginsel: geen aanstelling zonder de apostelen of hun gemachtigden. Wat moest er dan gebeuren in de tijd dat de apostelen niet meer op aarde zouden zijn? Vinden we in de Schrift een beschrijving van de procedure die moet worden gevolgd voor het kiezen of aanstellen van nieuwe apostelen?

Het zal duidelijk zijn dat dit niet het geval is. Alleen God Zelf was Degene die de apostelen had gegeven, en hun belangrijkste kenmerk was dat zij de opgestane Christus hadden gezien (1Ko9:1), terwijl hun dienst gepaard ging met de bij het apostelschap behorende tekenen, wonderen en krachten (2Ko12:12). De apostelen hadden – samen met de nieuwtestamentische profeten – het fundament gelegd (Ef2:20), en in hun leer moesten de gelovigen volharden (Hd2:42). In de toekomst zouden de gemeenten niet afhankelijk zijn van opvolgers van de apostelen.

De aanwijzingen van de apostelen zelf wezen de gemeenten voor de na-apostolische tijd in een heel andere richting: God Zelf en het Woord van God. Toen Paulus de oudsten van de gemeente te Efeze verliet, vertrouwde hij hen toe aan God en aan het Woord van Zijn genade, en *niet aan een nieuwe apostel* (Hd20:32). Petrus deed hetzelfde: de gelovigen moesten zich, na zijn heengaan, ‘deze dingen herinneren’ (2Pt1:15); met het oog op een donkere toekomst spoort hij hen aan ‘terug te denken aan de woorden die tevoren door de heilige profeten gesproken zijn en aan het gebod van de Heer en Heiland, door uw apostelen [verkondigd]’ (2Pt3:2). Johannes zei soortgelijke dingen: ‘Wat u betreft, laat wat u van [het] begin af gehoord hebt, in u blijven’ (1Jh2:24). Ook Judas roept, juist met het oog op de eindtijd, de gelovigen op terug te denken ‘aan de woorden die tevoren zijn gesproken door de apostelen van onze Heer Jezus Christus’ (Jd:17).

Na de apostelen: de tweede eeuw

Het is treffend dat de situatie die we in de 2e eeuw aantreffen, als de inkt van het Nieuwe Testament nog amper is opgedroogd, totaal anders is dan wat we zouden verwachten op basis van het voorafgaande. We horen niets over gelovigen die zochten naar een Schriftuurlijke fundering van de zich in deze eeuw ontwikkelende organisatie van de kerk. Het Nieuwe Testament schijnt in dit opzicht geen praktisch gezag te hebben gehad, en evenmin heeft iemand ingezien dat de manier waarop de zaken in hoog tempo veranderden, de toets van de Schrift niet kon doorstaan.

In het midden van de 2e eeuw begon zich overal in de christelijke wereld een in wezen uniform georganiseerd patroon van de plaatselijke gemeenten af te tekenen. In elke stad hadden de christenen één belangrijke leider, genaamd de *bisschop* (een verbastering van het Gr. *episkopos*, d.i. opziener). Hij werkte samen met enkele collega's, de oudsten (ouderlingen) of *presbyters* (Gr. *presbuteroi*), en werd geassisteerd door verscheidene *diakenen* (Gr. *diakonoï*), die hem hielpen bij zijn administratieve en pastorale bezigheden. Het is niet zo eenvoudig uit te leggen hoe dit alles heeft kunnen gebeuren. Laten we daarom eens een aantal documenten (vertaling van mij, GHK) van ooggetuigen aan een nader onderzoek onderwerpen.

De brief van Clemens van Rome aan de Korinthiërs

In het jaar 96 kregen de Korinthiërs een brief, die meestal kortweg '1Clemens' wordt genoemd. Deze brief laat zien hoe spoedig het pad van de auteurs van het Nieuwe Testament is verlaten.

Er waren problemen in de gemeente te Korinthe over het bisschopsambt, waardoor de bisschop van Rome, Clemens, zich genoodzaakt zag de Korinthiërs een brief te schrijven. In hoofdstuk 42 en 44 schrijft hij:

Hoofdstuk 42 – Overal predikend in landen en steden stelden zij (= de apostelen, GHK) hun eerstelingen aan, nadat zij hen door de Geest beproefd hadden, om bisschoppen en diakenen te zijn van hen die zouden gaan geloven. En wat zij deden, was niet nieuw: want van oude tijden af was er geschreven over bisschoppen en diakenen. Want zo zegt de Schrift ergens: 'Ik zal hun bisschoppen aanstellen in gerechtigheid en hun diakenen in geloof' ²(...).

Hoofdstuk 44 – Ook onze apostelen wisten door onze Heer Jezus Christus dat er twist zou zijn over de naam van het bisschopsambt. Daarom hebben zij, op basis van hun volmaakte voorkennis, de hiervoor genoemde personen³ aangesteld, en later hebben zij daaraan een uitbreiding gegeven, opdat als dezen zouden zijn ontslapen, andere beproefde mannen hun dienst zouden overnemen. Degenen dan die door hen zijn aangesteld, of naderhand door andere aanzienlijke mannen, met instemming van de hele gemeente, en onberispelijk in nederigheid de kudde van Christus hebben gediend, op vredige en bescheiden wijze, en van wie allen langdurig

² Onnauwkeurige aanhaling van Jes.60:17LXX, GHK.

³ De bisschoppen en diakenen uit hoofdstuk 42, GHK.

een goed getuigenis hebben gegeven, - van deze mensen vinden wij het niet rechtvaardig als zij uit hun ambt worden gezet. Want het zal voor ons geen geringe zonde zijn, als wij hen die onberispelijk en heilig de gaven van het bisschopsambt hebben aangeboden, verwerpen. Zalig zijn de presbyters die ons zijn voorgedaan, die een vruchtbaar en volmaakt heengaan kenden; want zij hoeven niet te vrezen, dat iemand hen verwijderd van de hun toegewezen positie. Want wij zien dat u sommigen die een goede wandel hadden, hebt verwijderd van het door hen onberispelijk beklede ambt.

Hier zien wij reeds drie kenmerken van de gemeente of de kerk in de tijd kort na de apostelen:

1. Het toepassen van de oudtestamentische profetieën op de gemeente; men zag niet het verschil tussen Israël en de gemeente;
2. De gedachte dat de apostelen zelf het systeem van de apostolische successie hadden ingesteld;
3. De gedachte dat de hele (plaatselijke) gemeente invloed had ('instemming') op de aanstelling van bisschoppen.

Interessant is dat Clemens slechts twee ambten onderscheidt, nl. dat van *bisschop* en dat van *diaken*. In zijn brief zijn de woorden presbyter en bisschop, evenals in het Nieuwe Testament, nog aanduidingen voor hetzelfde ambt. Vergelijk voor eenzelfde tweevoudige ambtelijke structuur in het Nieuwe Testament: Fp1:1.

De 'didache' (= leer) van de twaalf apostelen

Dit geschrift dateert uit het begin van de 2e eeuw. Het bevat enige praktische lessen, gericht 'aan de volken', d.w.z. aan de gemeenten uit de volken. Ook hier vinden we, evenals in 1Clemens, twee ambten. In hoofdstuk 15:1-2 schrijft de auteur: *Kiest voor uzelf dus bisschoppen en diakenen, de Heer waardig, zachtmoedige mannen, niet geldzuchtig, waarachtig en beproefd; want ook zij dienen u in de dienst van de profeten en leraars. Veracht hen dus niet, want dezen zijn uw geëerden, samen met de profeten en leraars.*

Opnieuw zien wij de apostolische successie: de bisschoppen worden gekozen of benoemd door de gemeente, samen met de diakenen (vgl. 1Tm3). De auteur ziet ook niet het verschil tussen gaven en ambten: hij spreekt over bisschoppen en diakenen (bekleders van ambten, plaatselijk aangesteld) die dienst doen als profeten en leraars (gaven, met een wereldwijd arbeidsterrein), hoewel hij ook een afzonderlijke, meer specifieke groep profeten en leraars lijkt te onderscheiden.

De brieven van Ignatius van Antiochië

Interessante documenten zijn de brieven van Ignatius, bisschop van Antiochië. Tijdens een vervolging in zijn stad werd hij ter dood veroordeeld; dit vonnis zou te Rome worden voltrokken in het jaar 110, toen de vervolging zelf reeds voorbij was. Hij moest dus van Antiochië naar Rome reizen. Tijdens deze reis kwam hij door Klein-Azië. Hij bezocht daar de gemeenten te Filadelfia, Sardis en Smyrna. In Smyrna had hij bovendien een gesprek met afgevaardigden van de gemeenten te Efeze, Magnesia en Tralles, en schreef hij brieven aan deze gemeenten, en ook aan de gemeente te Rome. Toen hij in Troas was aangekomen, stuurde hij vandaar brieven naar de gemeenten te Filadelfia en Smyrna, en naar Polycarpus, bisschop van Smyrna.

Als we zijn brieven onderzoeken, zien we dat de situatie in een bepaalde richting aan het veranderen was. Hij gaat uit van een drievoudige ambtelijke structuur: één bisschop aan het hoofd van de plaatselijke gemeente, en diverse presbyters en diakenen. Dit werd in de loop van de 2e eeuw de gebruikelijke organisatievorm in alle gemeenten. We kunnen aannemen dat de tweevoudige structuur zich op een natuurlijke wijze heeft ontwikkeld tot de drievoudige, omdat Ignatius de tweevoudige structuur nergens met zoveel woorden veroordeelt. Om de nieuwe structuur te rechtvaardigen, verwees hij naar de wezenlijke eenheid van de gemeente; hij schreef aan de gemeente te Filadelfia in hoofdstuk 4: *Beijvert u dus om één eucharistie te gebruiken; want er is één vlees van onze Heer Jezus Christus en één drinkbeker tot eenmaking met Zijn bloed, en één altaar, zoals er ook één bisschop is, samen met de presbyters en de diakenen, mijn medeslaven....*

Vgl. ook hoofdstuk 7: *Ik schreeuwde, toen ik in uw midden was, ik sprak met luider stem, met de stem van God: geef acht op de bisschop en de presbyters en diakenen. Er waren er die mij ervan verdachten dat ik met voorkennis van de verdeeldheid van bepaalde personen deze dingen zei. Maar Hij in wie ik gebonden ben, is mijn getuige, dat ik het niet wist van het vlees van de mens. Maar de Geest verkondigde en sprak het volgende: Doe niets zonder de bisschop, bewaar uw vlees als de tempel van God, heb de eenheid lief, vlucht voor de verdeeldheid, wees navolgers van Jezus Christus, zoals ook Hij was van Zijn Vader.*

Let erop dat Ignatius zich op de Geest als zijn bron beroept, niet op de Schrift! Opmerkelijk is zijn nadruk op de hoge positie van de bisschop, die hij schijnt te vergelijken met God Zelf, zoals we ook elders in zijn brieven vinden: de bisschop moet gezien worden als God Zelf, als *iemand die voorzitter is in de plaats van God,*

en de presbyters als mensen die voorzitters zijn in de plaats van de raad van de apostelen (aan de Magnesiers, hoofdstuk 6).

Ignatius beschrijft de bisschop als de centrale figuur in het gemeentelijk leven; zie zijn brief aan de gemeente te Smyrna, hoofdstuk 8: *Laat niemand zonder de bisschop iets doen op gemeentelijk terrein. Beschouw die eucharistie als geldig die onder [de leiding van] de bisschop is, of [onder de leiding van iemand] aan wie hij dit persoonlijk heeft toevertrouwd. Waar de bisschop ook verschijnt, laat daar de mensen zijn, zoals daar de algemene gemeente is, waar Jezus Christus is. Het is niet toegestaan zonder de bisschop te dopen of een liefdemaal te houden; maar wat hij ook maar zal goedkeuren, dat is ook voor God welbehaaglijk, opdat alles wat u doet, zeker en vast⁴ is.*

De bisschop schijnt ook een rol te hebben gespeeld als mensen in het huwelijk traden. In hoofdstuk 5 van zijn brief aan Polycarpus schrijft hij: *Het past mannen en vrouwen die in het huwelijk treden, hun [echt]vereniging tot stand te brengen met instemming van de bisschop, opdat hun huwelijk volgens de Heer is en niet volgens de begeerte.*

Men kan de bisschop meer en meer typeren als een middelaar, die zijn werk deed ten koste van de activiteit en spontaniteit van de leden van de kudde. Het is onmogelijk alle passages uit de brieven van Ignatius te citeren waar hij de noodzaak benadrukt de bisschop in alles te gehoorzamen en hem te eren. In de overvloed van deze aansporingen kunnen we een aanwijzing zien dat het gezag van de bisschoppen over de plaatselijke gemeenten zeker niet algemeen geaccepteerd was. Desondanks raakten de mensen op den duur gewend aan de groeiende klasse van 'specialisten' in de gemeenten, en aan het door hen uitgeoefende gezag.

In de 2e eeuw zien we dus de opkomst van wat gewoonlijk de 'geestelijkheid' wordt genoemd. Dit Nederlandse woord luidt in het Engels *clergy* en in het Frans *clergé*; in deze beide woorden is het oorspronkelijke Gr. woord *klèros* nog te herkennen, dat we in het meervoud aantreffen in 1Pt5:3: '(2) hoedt de kudde van God die bij u is <en houdt toezicht>, niet gedwongen maar vrijwillig, in overeenstemming met God, ook niet om schandelijke winst, maar bereidwillig; (3) ook niet als heersers over de erfgoederen (Gr. *klèroi*), maar als zij die voorbeelden voor de kudde worden'. Deze *klèroi* zijn hier het uitverkoren gezelschap, gezien als Gods erfdeel, dat als arbeidsterrein is toegewezen aan hen die geestelijk leiderschap daarover uitoefenen, maar daarover niet mogen heersen.

⁴ d.w.z. geldig, GHK.

Het is dus frappant dat de Schrift dit woord gebruikt als aanduiding voor de ‘gewone’ gelovigen, in een samenhang die juist regelrecht *waarschuwt* tegen het innemen van die heerserspositie die ambtsdragers zich hebben toegeëigend ten koste van de kudde, de ‘gewone’ gelovigen. Het moderne gebruik van het woord ‘geestelijkheid’ wijst op de positie die ambtsdragers zijn gaan innemen, maar die feitelijk de gemeente van God toekomt. In de Schrift zien we dus dat het woord ‘geestelijkheid’ (de ‘erfgoederen’ uit 1Pt5) gebruikt wordt voor hen die men later de ‘leken’ is gaan noemen. Maar juist zij zijn Gods *klèroi*, Gods geestelijkheid!

De derde eeuw

We hebben gezien dat het ontstaan van de geestelijkheid plaatsvond in de 2e eeuw. In de 3e eeuw nam de betekenis van de kerk en de geestelijkheid toe. De plaatselijke gemeenten namen toe in aantal, en ook het aantal geestelijken groeide. De gedachte om per stad meer dan één bisschop aan te stellen, schijnt bij niemand te zijn opgekomen, al zou dat meer in overeenstemming met de Schrift geweest zijn. Eusebius, die in 314 bisschop van Caesarea werd, schrijft in zijn Kerkgeschiedenis (*Historia Ecclesiastica*, hierna afgekort als HE), dat Polycarpus, die in 155 of 166/7 overleed, niet alleen onderwezen was door de apostelen en gesproken had met velen die de Heer gezien hadden, maar ook door de apostelen als bisschop in Klein-Azië was aangesteld in de gemeente te Smyrna. De gedachte van één bisschop per stad werd op deze wijze herleid tot de tijd van de apostelen, hoewel de Schrift zelf zich juist *tegen* deze gedachte uitspreekt. Wat per stad wél toeneemt, is het aantal *presbyters*. Zij werden nu onderscheiden van de bisschoppen. Deze presbyters werden steeds belangrijker als de vertegenwoordigers van de bisschop bij plaatselijke bijeenkomsten voor onderwijs en voor de viering van de eucharistie. De presbyters hielden toezicht op de omliggende gemeenten in grote stedelijke gebieden, hoewel onder verantwoordelijkheid van de bisschop.

In de 3e eeuw zien we eveneens het begin van de organisatie van de kerk op bovenplaatselijk niveau. In de 2e eeuw waren er wel sporadisch regionale bijeenkomsten voor bisschoppen, waar men debatteerde over zaken als het Montanisme (een extatische opwekkingsbeweging) of de precieze datum van het Paasfeest. Dit soort bijeenkomsten werd steeds gebruikelijker.

De bisschoppen werkten ook samen om *nieuwe* bisschoppen te benoemen. Bisschoppen werden gekozen door de plaatselijke gemeente, en vervolgens aangesteld door de naburige bisschoppen, die hun nieuwe collega de handen

oplegden. Overigens moest men door deze zelfde mensen eerst tot presbyter worden benoemd. Eusebius vertelt ons hoe in het jaar 230 de bisschoppen van Caesarea en Jeruzalem samen Origenes tot presbyter benoemden door hem de handen op te leggen (HE VI 8,4); enige jaren tevoren, rond 215, verzochten de bisschoppen van deze beide steden hem in het openbaar te preken in de gemeente en Schriftonderwijs te geven, hoewel hij nog niet tot presbyter was benoemd (HE VI 19,16).

Nieuwe taken en ambtsdragers dienden zich aan. Eusebius citeert uit een brief van Cornelius, bisschop van Rome in het midden van de 3e eeuw, die ons informeert over de geestelijkheid te Rome. Daar was 1 bisschop, 46 presbyters, 7 diakenen, 7 sub-diakenen, 42 acolyten (= altaardienaars), 52 exorcisten (= duiveluitdrijvers), voorlezers en deurwachters (HE VI 43,11).

Deze ontwikkeling vond niet alleen plaats in Klein-Azië en Europa, maar ook in Noord-Afrika; in dit laatste gebied waren tegen het einde van de 3e eeuw bisschoppen in zo'n 200 steden.

De vierde eeuw

Onder keizer Constantijn de Grote (305-337), die openlijk het christendom beleeft, werd het christendom juridisch gelijkgesteld met het heidendom, en onder Theodosius de Grote (379-395) werd het de officiële staatsgodsdienst. Het zal duidelijk zijn dat onder zulke omstandigheden de geestelijkheid steeds meer een bevoorrechte positie kreeg. In 313 stelde Constantijn de geestelijken vrij van zgn. *munera*, d.w.z. van onbetaalde persoonlijke diensten aan de staat (Eusebius, HE X 7). Hierbij valt te denken aan postdiensten en het inkwartieren van troepen en andere diensten t.b.v. leger en bestuur. In 319 stelde Constantijn de geestelijken vrij van het betalen van belasting, zodat zij al hun aandacht konden wijden aan de verplichtingen van hun ambt.

Naast hun gezag in kerkelijke en leerstellige zaken kregen de bisschoppen ook steeds meer macht op wereldlijk terrein. Tijdens perioden van vervolging in de 3e eeuw hadden vele christenen al regelmatig onderlinge geschillen voorgelegd aan hun bisschoppen, in plaats van aan de staatsrechtbanken. Constantijn verklaarde rechterlijke uitspraken van bisschoppen in civiele procedures dan ook wettig en dus bindend.

De plaatselijke gemeente werd nu erkend als een organisatie, een rechtspersoon die eigendom kon bezitten. De bisschop en zijn diakenen werden beheerders van uitgestrekte landerijen.

Maar ook binnen de kerk was alles in beweging. Sommige bisschoppen oefenden, zoals we al zagen, vooral geestelijk gezag uit over omliggende gebieden; dit leidde tot een systeem van moeder- en dochterkerken. De bisschoppen van Rome, Alexandrië, Antiochië en Constantinopel waren nu *metropolieten*, wat inhield dat ze werden erkend (door het Concilie van Nicaea in 325) als de belangrijkste bisschoppen in hun gebieden, als aartsbisschoppen dus.

Intussen was met name het groeiend gezag van de bisschop van Rome van grote betekenis. In Rome eiste de bisschop het primaat (= het oppergezag over alle bisschoppen) op, niet alleen vanwege de status van zijn stad in het rijk – dat was slechts een historisch gegeven – maar hij verklaarde dat de positie van Rome samenhang met de positie van haar bisschop als de opvolger van Petrus. Men zag immers de apostel Petrus als de stichter van de kerk van Rome, als degene op wie Christus beloofd had Zijn Kerk te zullen bouwen. Deze visie, hoewel aanvankelijk zelfs in het westen niet algemeen geaccepteerd, werd de basis voor het uiteindelijke oppergezag van de bisschop van Rome, de paus, in de Middeleeuwen.

Het monnikendom en het kloosterleven

In de tweede helft van de 3e eeuw en de eerste helft van de 4e eeuw ontstond daarnaast buiten de kerkmuren een heel ander soort geestelijkheid, en wel door de opkomst van het monnikendom, dat zo kenmerkend is geworden voor het godsdienstig leven in de Middeleeuwen.

Het ontstond uit de ascetische tendensen van het vroege christendom. Er was ontevredenheid ontstaan over de sociale en economische omstandigheden enerzijds, en anderzijds was er een groeiend verlangen naar een zuiver christendom en een diepe gemeenschap met God. Deze situatie achtte men onbereikbaar binnen de bestaande kerken. De belangrijkste kenmerken van dit monnikendom waren het celibaat, het vasten, het gebed, het opgeven van wereldse goederen, en het leven in eenzaamheid.

Deze leefwijze ontwikkelde zich in Egypte, aan de rand van de woestijn of in oases. De beroemdste monnik, al was hij misschien niet de eerste, was de Egyptische boer Antonius, die zijn monnikenleven begon in 285. Zijn leven, beschreven door Athanasius, had grote invloed op anderen, en velen volgden zijn voorbeeld. Zo

ontstonden langzamerhand uit losse groepen van monniken ongeorganiseerde kloostergemeenschappen.

Geleidelijk aan ontwikkelde zich toen een georganiseerde vorm van kloosterleven, waarvan de leden een gemeenschappelijk leven leidden binnen de ommuring van het klooster, onder leiding van een nieuwe geestelijke functionaris, de abt, die de regels gaf voor het godsdienstig leven en voor het dagelijks werk. Deze vorm van kloosterleven was rond 320 begonnen door Pachomius, een bekeerde soldaat, die na zijn ontslag uit het leger enige tijd in eenzaamheid had doorgebracht voordat hij in Opper-Egypte de eerste ascetische gemeenschap opzette. Zijn 'regel' voor het kloosterleven vond in brede kring waardering en navolging. Hij waakte voor excessen en drong aan op regelmaat in de maaltijden en de godsdienstige zaken; ook streefde hij naar economische zelfstandigheid van de kloostergemeenschappen door de leden matten te laten vlechten of groente en fruit te laten verbouwen.

Het kloosterleven ontstond dus in het oosten. Maar ook in het westen vond het weerklank onder invloed van kerkelijke leiders als Ambrosius van Milaan (overleden in 397). Zo kwamen er kloosters in Italië, Gallië en andere delen van het West-Romeinse rijk. Beroemd werd de regel van Benedictus, stichter van het klooster te Monte Cassino rond 520. De regel van Benedictus vereiste dat de monniken werkten en tijd gaven aan gebed, maar ook konden lezen en schrijven. Zo werd het opzetten van kloosterbibliotheken gestimuleerd en werden de monniken door hun schrijfbaarheid tijdens de Middeleeuwen de bewaarders van de klassieke en Bijbelse literatuur.

Speciaal de monniken in het oosten waren bekend om hun fanatisme. Overal werden pogingen ondernomen de excessen van het ongeorganiseerde kloosterleven te onderwerpen aan het gezag van de erkende geestelijkheid, de bisschoppen. In Klein-Azië was het Basilius – zelf een bisschop (370) en een asceet – die de kloosters onder zijn bisschoppelijk gezag wist te brengen. Ook zijn regel, die overdreven ascetisme ontmoedigde maar studie en nuttige arbeid stimuleerde, werd enorm populair.

Epiloog

We hebben gezien dat er in het christendom uiteindelijk bijzonder weinig was overgebleven van de gezonde leer van de apostelen. Ons verhaal was eigenlijk een

heel triest verhaal. Eén opmerking moet daarbij nog worden gemaakt, en dat is dat we kritiek hebben uitgeoefend op *praktijken* en *denkwijzen*, maar *niet op personen*. Wij kunnen en mogen geen harten en motieven beoordelen, maar zijn wel verplicht woorden en praktijken aan de Schrift te toetsen. En voor alle perioden van het christendom in het heden, het verleden en de toekomst, mogen we weten dat waar blijft wat Paulus lang geleden aan Timotheüs schreef: ‘Evenwel, het vaste fundament van God staat en heeft dit zegel: de Heer kent hen die de zijnen zijn’. In dit artikel hielden we ons bezig met de andere kant van hetzelfde zegel: ‘Laat ieder die de naam van de Heer noemt, zich onttrekken aan ongerechtigheid’ (2Tm2:19). Moge de Heer ons Zijn genade geven om deze verantwoordelijkheid te dragen, totdat Hij komt!

Enige literatuur

Tim Dowley (ed.), *The History of Christianity*, Berkhamsted, Herts 1977

A.E.R. Boak, *A History of Rome to A.D. 565*, Fifth edition, London 1972

A. Piganiol, *L'Empire chrétien (325-395)*, Paris 1972

W. Walker, R.A. Norris, D.W. Lotz, R.T. Handy, *A History of the Christian Church*, Edinburgh (4th ed.) 1986

J.N. Darby, *The Notion of a Clergyman, dispensationally the sin against the Holy Ghost*, in: *The Collected Writings of J.N. Darby* (ed. by William Kelly), vol. I, 36-51, spec. 46/7

W. Willans, *Dr. Lightfoot on the Christian Ministry*, in: *The Bible Treasury*, ed. by William Kelly, Vol. 10 (1874), 157-160 repr. Winschoten 1969

H.W. Beyer - H. Karpp, art. *Bischof* in: *Reallexicon für Antike und Christentum*, II (1954) 394-407

Bronnen

K. Bihlmeyer - W. Schneemelcher, *Die Apostolischen Väter*, Tübingen 1956

J.B. Lightfoot, *The Apostolic Fathers. Clement, Ignatius and Polycarp, Revised Texts, with Introductions, Notes, Dissertations, and Translations*, repr. Grand Rapids 1981 from the original edition 1889-1890

Eusebius, *Ecclesiastical History*, Vol. I (books I-V) translated by Kirsopp Lake, and Vol. II (books VI-X), translated by J.E.L. Oulton, Loeb Classical Library, Cambridge, Mass./London, reprint 1975 and 1973

Chr. Fahner, *Eusebius' Kerkgeschiedenis*, vertaald, bewerkt en van aantekeningen voorzien, Zoetermeer 2000

Oude Sporen 2018

